

SULTAN CELALEDDİN MENGÜBERTİ VE EFSANEVİ KAHRAMAN ALPAMIŞ'I ANMA MÜNASEBETİYLE (Özbekistan 1999 Ekim)

NASRULLAH MÜBEŞŞİR TIRAZÎ*

Sultan Celaleddin Mengübertî ve Efsanevi Kahraman Alpamiş arasında çok sıkı bir bağ ve benzerlik vardır. İkisi de vatan sevgisi ve onun için fedakârlığın sembolüdürler. İlki Sultan Celaleddin Mengübertî Özbek halkı dilinde hayatı efsaneleşerek dolaşan bir kişidir. İkincisi Efsanevî Kahraman Alpamiş hayatı zorluklara katlanma, hakkın gerçekleşmesi için uğraşma, vefa ve samimiyete bağlı olmanın bir simgesi olmuştur.

Genç Özbekistan Cumhuriyeti Müslüman ve fedakâr liderinin idaresinde halkının Müslüman ve Türk kimliğini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda Ruslar tarafından tezyif edilen ve maalesef Ruslaştırılan tarihinin yeniden tashihi için gayret etmektedir. Bu devlet, tüm millet tarafından oy birliği ile seçilen Cumhurbaşkanı İslâm Abdulgani Kerimof liderliğinde demokrasi ve sevgi esaslarına dayanarak 1/9/1991 tarihinde kuruldu. Bu devlet, başkanının üstünde ısrarla durduğu gibi Özbek Türk ve İslâm karakterlerinin hepsini kabullenerek kurulmuştur. Bunu 1996 senesinde Emir Timur adına düzenlenen milletler arası konferansın açılışında Özbekçe yaptığı şu sözlerle dile getirmiştir;

“Kongreye katılan saygıdeğer misafirler. Hepimizin aklına cevaplanması gereken şu soru gelebilir. Özbekistan Emir Timur’a niçin bu kadar saygı gösterip, ehemmiyet veriyor? Şüphesiz bunun sebebi var. Özbekistan devlet ağacının kökleri derinliklere gitmekte ve kuvvetli dalları semada bulutlarla yarışmaktadır. Bugün biz hür, adil kanunlara dayalı ve bütün milletler arası hukuka saygılı bir devlet kuruyoruz. Ben burada bulunanların bu konuda ve ilkeler hususunda bilgisi olduğuna inanıyorum. Biz bağımsız devletimizi halkımızın istek ve arzularını, genel insanî değerleri dikkate alarak ve gelişmiş devletlerin ilerleme sebeplerini göz önünde bulundurarak yapılandırıyoruz. Devletler topluluğu içinde hakettiğimiz saygın yeri almak istiyoruz. Bilindiği gibi genel ve dinî eğitimin toplum için önemi vardır. Emir Timur’un siyasetinin en dikkat çeken yönlerinden biri İslâm dinine verdiği önem ve bu konudaki vuzuhlu anlayışıdır. İslâm anlayışı ona toplumun refahını arttırma, onu geliştirme, adil olma konularında ona yardımcı olmuştur. Onun devlet adamı

* Prof. Dr., Bibliyografya ve yazma eser uzmanı, Mısır Ü. Doğu Dilleri hocası.

anlayışında, devletin başı olarak devlet işlerini yapması yanında dinî görevlerini de yerine getirmesi de bulunuyordu.”

Bunun yanında geçen Şubat ayında Türkistan Press Haber Ajansının yaptığı bir röportajda sorulara verilen cevapları içeren bir kitap Arapça tercümesiyle yayınlandı. Cumhurbaşkanı Kerimof burada; Din kültürel, ruhi, insani değerlerin korumakta ve bunun nesilden nesile aktarılmasını sağlayan bir araçtır. Söylediklerime temel ve delil olacak muhteva mevcuttur. İslâm babalarımızın ve dedelerimizin dinidir. Bu bağlılık benim şahsî inancım ve milyonlarca vatandaşımızın anlayışından şekillenmiştir. Bütün bunlar maddi ve manevî varlığımızı oluşturmaktadır. Milliyetimizin de bu din olmadan asla düşünülmemeyeceğini de söylemek istiyorum. Çünkü hayatımızın her alanı tedrici olarak dinî değerler ve İslâmî anlayışlarla doludur. Şüphesiz bizler millî ve dinî kimliğimizi bu kabuller olmadan devam ettiremeyiz.

Bu samimi ve ciddi açıklamalar Özbekistan lideri ve Cumhurbaşkanıdır. Bu ülke değişti ve bütün alanlarda büyük bir gelişme gösterdi. Ancak bu gelişme hürriyetin ilânından sonraki yedi senelik bir gelişmeye bakılarak söylenmiş değildir. Daha eskilere gitmektedir ve Arap coğrafyacılarının ifade ettiği gibi yeryüzünde Allah'ın cenneti olan bir ülkedir. Biz bu durumu Emir Timur'un doğumunun 600. Yılı münasebetiyle 1996 senesinde Emir Timur'un hatırasını ebedileştirmek için katıldığımız konferans vesilesiyle yaptığımız Özbekistan gezimizde Mısır üniversitelerinden hocalarla birlikte müşahede ettik. Yine 1997 senesinde kuruluşlarının 250. senesi münasebetiyle birçok İslâm âlimi ve ansiklopedistine vatan olmuş Hive Buhara'da İmam buhari'yi anma vesilesiyle katıldığımız konferansta, yine 1998'de büyük İslâm astronomi ansiklopedisti İbn Kesir el-Ferganî konferansında bu duyguları yaşadık.

Medenî görünümü, eski eserleriyle dolu, bir gelin gibi parlayan başkent Taşken (Şaş)'i ziyaret ettik. Bunun yanında Şehr-i Şebz, Semerkant, buhara ve Hive'yi gezdik. Burada binalar, camiler, medreseler, modern fabrika ve üniversiteler gördük. Rus işgali sırasında ahır, depo ya da çöplüğe çevrilmiş olan yüzlerce İslâmî eser, evliya türbeleri, camiler ve bir medreselerin tamirinin bittiğini müşahade ettik. Hepsinin ilk yapıldıkları zamanki halleriyle tamir ve inşa edildiğini gördük. Binalar ilk zamanki geometrik nakışları, estetik yazılmış Arapça hatlarıyla, mahir Özbek sanatçılarından ellerinden çıkan süslemeleriyle harikaydı. Özellikle Semerkand'daki İmam Buhari külliyesi içinde bulunan türbe mescit, kütüphane ve ilmî konferans salonlarıyla inşa edilmiş bir mimarî şaheserdi. Tüm bunlar İslâmî ilim ve sanat geçmişine sahip çıkan samimî mütedeyyin Cumhurbaşkanı Kerimof ve Müslüman Özbek halkının verdiği önemle gerçekleşti. Buna ilâve olarak Özbekistan hürriyetten sonra iktisadî, zirai, ve teknoloji sahalarında büyük bir gelişme gösterdi. Dünyadaki

en ileri ilmi ve estetik usullerle oteller, hastane ve fabrikalar inşa edildi. Ömrü 4500 seneyi geçen şehrin halkına böyle cömert davrandığı için Allah'a şükrediyoruz.

Bundan sonra; Konunun ayrıntılarını değerli tarihçilere bırakarak Celaleddin Mengübertî için bu büyük kongrede şunlar söylenebilir. Celaleddin Mengübertî Harzemşahlar Devleti'nin son sultanıdır. Sultan Alaeddin Muhammed Harzemşah'ın (596-617 H.) en büyük oğludur. 617-628 H.-1220-1231 M. yılları arasında hükümdar olmuştur. Babası tarafından önceleri Hindistan ve Afganistan'daki Gurlular Devleti'nin 1215 senesinde yıkılmasından sonra Gazne valiliğine atanmıştır. Babasının vefatından sonra Hazar Denizi'nde bulunan adalardan birinde 617 M./1220 M. tarihinde tahta geçti. İlk olarak devletini Selçuklular istikametinde genişletti. Türkistan ve Horasan'da Cengiz Han komutasında Moğol işgalinin başlamasıyla Herat'a yönelerek kahramanca onlara karşı savaştı. İlk zamanlarda onları yenilgiye uğrattıysa da bu geçici bir başarı olmuştur. Moğollar iki cephede yürüttükleri savaştan sonra onun üzerine yöneldiler. Celaleddin Hindistan'a kaçmak zorunda kaldı. Kaçarken Sind nehrini atının sırtında geçti. Bundan sonra Cengiz han, "Ne mutlu bir baba, bunun gibi bir evladı var; bundan sonra çocuklarım benden sonra ülkeler almaya devam edecekler; benim için bu kadar fetih yeter," diyerek Moğolistan'a dönmüştür.

Cengiz Han'ın komutanlarından biri Isfahan'da yapılan harpte onu yendikten sonra Sultan (Celaleddin)'a hitaben, "Nereye gidersen ya da yönelirsen orada selâmette olacaksın; zira sen zamanın arslanı ve devrinin kahramanısın," demişti.

Sultan Celaleddin'in savaşları yalnız Moğollarla olmamıştır. O, Hristiyanlarla da şiddetli savaşlar yapmıştır. Hristiyanlar bunu kendileri ve dinleri için en büyük darbe olarak kabul etmiş ve onu Kudüs'te büyük bir kıyım yapan Suriye Selçuklu Atabeki Tutuş'a eş görmüşlerdir. Diğer üç kardeşi de zaman zaman İran içlerine saldırıyorlardı. Ancak onlar da Moğollar tarafından öldürüldüler. Bu durumda Sultan'm faaliyetleri de zayıflamış, başarısızlıklar yaşanmış, Azerbaycan'ı korumak için verdiği on üç senelik uğraş 1221'de Moğollara yenilmesiyle son bulmuştur. Moğollar onu bölgeden çıkarmışlar ve Diyarbakır'a kadar takip etmişlerdir. Bundan sonraki durumu hakkında pek çok rivayet vardır. Bunların içinden en güvenilir olanı Dr. Ahmet Said Süleyman'ın İslâm Devletleri ve Hanedanları Tarihi isimli kitabındaki fikirlere göre; 628 senesinde Meyafarikin'de Las isminde bir tarafından öldürülmüştür.

Bu kitap aslen; Stanley Lane Pool'un 1893'te yayınlanan kitabının 1899 senesinde Barthold tarafından Rusça'ya tercümesinden bazı ilâvelerle Türk bilim adamı Halil Edhem tarafından Bartold'un eklemeleri de göz önüne alınarak Türkçe'ye yapılan 1928'de yayınlanmış nüshasından Ahmed Said Süleyman'ın

1972'de yayınladığı şeklidir. Halil Edhem'in kitabında Türkçe, Farsça, Arapça yazmalar, para katalogları, vakıf belgeleri ve yazma örnekleri bulunmaktadır.

Celaledin Harzemşah büyük bir harp adamı ve ölümsüz bir tarihî şahsiyettir. O Moğollarla savaşmış, onların İslâm ülkelerine girmesini engellemeye çalışmış, ancak başarısız olmuştur.

Ben tarih, askerî bilimler konularında uzman değilim. Ancak onun hakkında görülen ve düşünülenlerden diyebilirim ki, Sultan Celaledin Mengübertî, hücum stratejileri, savunma, gerektiğinde çekilme ve saldırı konularında uzman bir kişiydi.

Bu özellikleriyle O, halkının sevgi ve takdirini kazanmıştır. Hayatı, halkın dilinde bir efsane hâlini almıştır. O'nun Las tarafından öldürüldüğüne inanılmaması ve hayatta olduğunun ve işleri düzenleyip, ordusunu Moğollara karşı savaşa hazırladığının düşünülmesi buna bir delildir. Halk onun çıkıp gelmesini beklemiştir. Nasıl beklemez ki! O, vatan sevgisine feda olmuş bir kurban, Moğolların İslâm ülkelerine ulaşmaması için çarpışan bir kahramandı. Aynı zamanda O, Hristiyanlarla da kahramanca savaşmış onlara karşı zaferler kazanmıştır. Dr. Muhammed Dübeyr Siyaki'nin ifadesiyle O, kumların altında gömülü yanan bir ateş parçasıydı. Görüldüğü kadarıyla Sultan Cengiz Han'ın Harzemşahlar'a karşı ilgisi, ihtiram ve takdiri vardı. Özellikle Sultan Muhammed' büyük saygı duyar, yazışmalarda onun için büyük sultanların lâkabını kullanırdı.

Bunların yanında Sultan Celaledin Mengübertî saygın bir hükümdardı. Hiçbir zaman boş iltifatlara yönelmezdi. Hükümdarla olan yazışmaları büyütme ve takdir kelimeleri taşımazdı. Mektuplarını normal ifadelerle bitirir, hiçbir zaman kendini küçültücü ifadeler kullanmaz, kardeşiniz, hizmetçiniz gibi ifadelerle mektuplarını bitirmezdi. Hükümdarlardan gelen hediyeleri sanki kendi raiyetinden birilerinden gelmiş edasıyla kabul ederdi. Bununla beraber O, Bağdat'taki halifelerin el-Cenab el-Ali eş-Şehinşahi (büyük Sultan) ifadesine rıza göstermez, sadece Sultan hitabını isterdi.

O savaşlara komutası esnasında hâlin tabi sonucu şehirleri yıkar ve kan akıtırđı.

Bunu sultanın özel kâtibi (münşi) olan Muhammed Nesefi'nin sözlerinden anlıyoruz. Ancak bu durum devrinin sıkıntıları, fitnelerden duyulan sıkıntı, kızgınlık ve devrinde yaygın olan kan dökme hâlinin tabi neticesi idi. Nesefi, efendisi hakkında şöyle demektedir, "Aslında O, adil ve insafalı bir insandı. Halkının emniyet ve refahını isterdi. Harpler sırasında olan yıkıntı kan, yağma, katliamlar yayılmış olan fitne, fesat, zulümlerin sonuncunda olmuştu." Burada Prof. Dr. Muhammed Dübeyr Siyaki'nin kitabının son bölümünü aktarmak istiyorum; "Sultan Celaledin Harzemşah onun Moğollarla yaptığı kanlı savaşlar ve onunla tüm samimiyetiyle savaşan ve bahsettiğimiz gibi onun ölümüne inanmayıp Moğollarla savaşa

hazırlandığını düşünen halkı nedeniyle tenkid edilir. Dr. Siyakî'nin burada dedikleri özet olarak halkın bu savaşlarda isteksiz olması, bir çok İslâm askerinin ölümüne ve ülkelerinin yıkılmasına neden olmuştur. Bunun yanında halktan bazı kişiler Moğolları yardıma çağırılmışlar ve bu onların halifeliğin başkentine gelmeleri ve burayı istilâ etmelerine sebep olmuştur. Bunun yanında Sultan'a yapılan diğer bir tenkid kadınlara ve eğlenceye düşkünlüğü dolayısıyladır. Yaptığı çalışmalarda son derece dikkatli ve ciddi olan bir ilim adamının bu tenkidi düşündürücü ve üzücüdür. Sultanın çağ dışı olan bir şair de bu konuda şöyle demektedir: (Eğer bu şiirde kastedilen Celaleddin Harzemşah ise) "Ey Melik bu hadsiz alkol ve tatlı içinde yüzmek de nedir? Düşman önde ve arkadayken Sultan sarhoştur. Dünya ise harabe. Bu durumda bundan sonra dünyada ne olacağı malûmdur.

Bunlardan Sultanın eğlenceye düşkünlüğü anlaşılmaktadır. Ancak bin bir gece hikâyelerini hatırlamak bile yetecektir ki sultanların, emirlerin ve ileri gelenlerin saraylarındaki eğlenceler Emeviler ve Abbasiler devrinde de görülmektedir. Sultan Celaleddin de kaynakların ifadesiyle savaşların zorlukları ve yorgunluklarından kurtulmak, rahatlamak için eğlenceye yönelmekteydi. O bunu askerlerini de rahatlatmak için abartılan şekliyle hamamda yapıyordu.

Kan dökülmesi ve katliamlar ise fitnenin ve savaşların arttığı dönemlerde artmakta binlerce masum insan öldürülmekte , şehirler ve köyler yıkılmaktadır. Bu durum zamanımızda da devam etmektedir.

Bütün bunların ışığında değerli hoca Dr. Siyakî'nin tenkidinin ağır olduğunu söylemek istiyorum. Dr. Siyaki onun İran asıllı olduğunu söylemektedir. Ancak O, aslen Türk olup vatan sevgisi ve din hisleriyle dolu, Allah yolunda çalışmış bir kişidir. Allah'ın iradesi Harzemşahlar'ın bu son sultanını Las tarafından öldürülmesini iktiza etmiştir. Onun ölümünden 28 yıl sonra 656 H. (1256 M.) Hülagü'nün vahşi askerleri İslâm hilafetinin başşehri Bağdat'a ulaşmış, halife Mutasımbillah'ın askerlerini yenmiş ve halifeyi de katletmişlerdi. Bununla yetinmeyip başkent binalarını, eserlerini, kütüphanelerini yıkmışlardır. Bunlar içinde Harun Reşid tarafından yaptırılıp, oğulları ve torunlarını buranın idaresiyle görevlendirdiği Daru'l-Hikme veya Hazanetu'l-Hikme en önemlilerindedir.

Bu kütüphane İslâm ve diğer medeniyetlere ait binlerce eşsiz yazmalarla dolu idi. Burada çeşitli ilmî eserlerin eski Mısır dili, Pehlevice, Sanskritçe, Yunanca, Lâtince gibi dillerden yapılmış tercüme vardı. Harezmi Musa Şakir'in birçok dilleri bilen çocukları, Arap ve Acemlerden birçok mütercim bu eserlerin Arap diline tercümesini yapmışlardır.

Daru'l-Hikme'nin başında bir müddet cebir ve üçgenler konusunda buluşları olan Ebu Musa Harezmi bulunmuştur. Bu âlim, Bağdat ve Şam'daki

faaliyetleri yanında kütüphanedeki tercüme faaliyetlerini de kontrol ediyordu. Yine astronomi âlimlerinden Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Kesir el-Ferganî 861 H. Senesinde Fustat'ta halife mütevekkilin izniyle Mikyasu'n-Nil'i Ravza adasına kurmuş ve burada vefat ederek İmam Şafii'nin türbesinin yakınına defnedilmiştir.

Hulâsa, bu değerli kütüphaneyi harap etmiş, içindeki kitapların Dicle' ve Fırat nehirlerine atılmasını emretmişti. Bu büyük kıyımdan kurtulabilen, İslâm medeniyetiyle ilgili eserler Avrupa'nın Orta Çağlardaki uykusundan uyanıp gelişmesini sağlamıştı.